

Személyiségetikák a filozófiaoktatásban

1.

Manapság egyre-másra készülnek olyan tantervek, amelyekben etika szakirányok, illetve etikatanári szakok kerülnek kidolgozásra. Ezekben a dokumentumokban szinte alig-alig található személyiségetikai kurzus. Ez a hiányosság már csak azért is különös, mert az etikával foglalkozók számára közismert, hogy Heller Ágnes etikai trilógiája milyen meggyőzően érvel a személyiségetika relevanciája, illetve elkerülhetetlensége mellett.¹ A személyiségetika nélkül – Heller szerint – csonka az erkölcs elmélete, a morálfilozófiák pedig óhatatlanul személyiségetikába torkollanak. A modernitásban a személyiségetika az egyetlen olyan etika, amelyikben „az ember a különösség kategóriája alapján választhatja önmagát.” Mindezek alapján az alábbi kérdések vetődnek fel:

Miben áll a személyiségetika lényege? Miért aktuális a kérdés?

Mi az összefüggés a morálfilozófiák és a személyiségetikák között?

Érdemes-e etikát tanítani személyiségetika nélkül?

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy az etika tanításában többféle álláspont és megközelítés létezik, s nem gondolom, hogy az általunk több éve alapul vett helleri elméleti megalapozás az egyetlen lehetséges módszer.

Heller Ágnes etikai trilógiáját mégis figyelmébe ajánljuk mindenkinek, aki etikát kíván oktatni, mert tapasztalatunk szerint e trilógia segítségével be lehet mutatni az erkölcs elméletét a maga sokszínűségében, s e megközelítés alapján az erkölcsfilozófia mindhárom aspektusa értelmezhető, nevezetesen a teoretikus/értelmező, a normatív/gyakorlati, illetve a terápiás/önnevelő vonatkozás. A hagyományos morálfilozófia általában az alábbi kérdésekre keresi a választ:

Mit kell tenniük az embereknek, hogy boldoguljanak?

Miként formálhatók az emberek? S végül: Mit tartalmaz a morál?

A hagyományos morálfilozófia általában erre a három kérdésre kereste, keresi a választ évszázadok óta. A modernitásban kiegészült a paletta, de az alapvető kérdés, amely gyakorlatilag megalapozza, s egyben összefoglalja az etika lehetőségét, Heller Ágnes megfogalmazásában így hangzik: „*Jó személyek léteznek – hogyan lehetségesek?*” A kérdés a gyakorlatra irányítja a figyelmet, s tartalmaz egy empirikus alapokon nyugvó ontológiai állítást is: Léteznek jó személyek. A morál az emberi létezésnek olyan fontos dimenziója, amely mindig vizsgálható,

---

¹ V.ö.: Heller Ágnes: Személyiségetika. Osiris Kiadó. Bp., 1999.

ha vannak cselekvésben lévő személyek, s cselekvésük megítélhető. Másképpen szólva: morális szituációban vagyunk akkor is, ha nem tudunk róla vagy nem akarunk tudomást venni róla. Derrida szerint az etika nem egyéb, mint „a másik követelésére adott válasz”. A másik ember már pusztán léteével tétel bennünk egyfajta követelést, amelynek morális vonatkozásai vannak.

A kérdés az, hogy a modern ember „morális szituációjában” milyen meghatározó életélmények sorakoztathatók fel, milyen új szempontokkal gazdagíthatják ezek az élmények a hagyományos morálfilozófia visszatérő kérdéseire adott válaszokat. Heller szerint a modern ember alapvető életélményei – amelyeket egy ilyen vizsgálódásban nem szabad figyelmen kívül hagyni – a következők:

– Az első „a kozmikus esetlegesség élménye.”

Azaz nem csak bele vagyunk vetve a világba, hanem bizonyos értelemben ki is vagyunk szolgáltatva neki. Ez a világba vetettség szembesíti az embert azzal, hogy egzisztenciális döntéseit végső soron egyedül kell meghoznia.

– A második meghatározó életélmény „a társadalmi esetlegesség élménye”.

Erre utal Heller, amikor a kettős minőségű reflexióról, az „a priori szociális” mozzanatról, illetve a „conditio humana” történeti dimenzióiról beszél. A társadalmi esetlegesség élménye olyan egzisztenciális feszültséget teremt, amelyben ahhoz, hogy személyiséggé váljunk, mindig át kell hidalni a szakadékot a velünk született minták, valamint a társadalomban lévő normák, illetve szabályok között.

– A harmadik modernitásbeli élmény, amely gyakorlatilag az előző kettőből következik, „a hagyományos értékrendek felbomlása”.

Ezek az egymással is összefüggő életélmények természetesen már korábban is megmutatkoztak, de a modernitásban egyértelműen felerősödtek. A modern életérzés sok tekintetben eltér minden korábbi évszázad életélményétől, hiszen a mai ember egyre nehezebben talál magának – abszolútnak nevezhető – erkölcsi támaszt. Heller általános etikája – amely az etikai trilógia első kötete – teoretikus megalapozást ad mindezt.²

Nyilvánvaló, hogy a megkövesedett értékek és a nemzedékről-nemzedékre, generációról-generációra áthagyományozódó erények ideje visszavonhatatlanul lejárt. A konklúzió, amely a morálra vonatkozóan következik, lehet kiábrándító, de mindenesetre tény; *Az ezredforduló individuumának léte pusztán lehetőség csupán, télosza nincs kijelölve. Egyszerűen szólva magára maradt.*

Nietzsche kijelentése, hogy „Isten halott, ti öltétek meg emberek”, aktuálisabb mint valaha. Paradox módon önmagunk számára, önmagunkban kell erkölcsi támpontot – vagy ha úgy tetszik abszolútumot – keresni. Hogyan tegyük ezt?

2.

---

² V.ö.: Heller Ágnes: Általános etika. Cserépfalvi, 1994.

Az általános etika teoretikus magalapozása, illetve a hagyományos morálfilozófia többnyire normatív válasza mellett egy harmadik típusú válasz is lehetséges erre a kérdésre. Ezt a válaszlehetőséget Heller Ágnes személyiségetikának nevezte el. Mint írja: „A személyiségetika ebben az értelemben olyan etika, amelyből hiányoznak a normák, a szabályok, az eszmények, s minden olyasmi, ami a személyhez képest külsődleges, vagy az marad.”³

A modern filozófiákban azok a gondolkodók tartoznak ide, akik mintegy „megszemélyesítik” a filozófiát. Ilyen volt Kierkegaard és Nietzsche, de kettőjük nyomában indult el a magyar Hamvas Béla is. A kultúrtörténet nagy áramában még más nevek is jelzik ezt az alapállást, mint pl. Hölderlin, Till Ulenspiegel, Csontváry, Goethe vagy Marx, illetve Freud. A sor nem teljes. A látszólag összeegyeztethetetlen nevek egy vonatkozásban közös nevezőre hozhatók. Az emberi létezés logikájának paradox jellegét felismerve a „*kivétel a többi*” arlequini életérzésével igyekeztek megformált életet élni. Különböző típusát képviselik a személyiségetikának, de az alapállás hasonló.

Ez az alapállás mindazonáltal nem eszmény nélküli, nem hedonisztikus és nem etikátlan. A személyiségetika elkötelezettje tud a normákról, de épp a normák iránti bizalmatlanságtól vezérelve alakít ki kritikai viszonyulást, illetve distanciát a változó tartalmú normák és szabályok világával. Ez az alapállás épp sajátos etikája révén a „különös” kategóriájába tartozó kivétel. A személyiségetikák követői érteni vélik mások gondolkodásmódját, de útkeresésük reflexív és egyszemélyes.

A lényegkeresésnek ez az egyszemélyes módja törvényszerűen erősödött föl a 19. században. Ami Kierkegaard és Nietzsche számára tisztán és világosan körvonalazódott, az a 20. század végére egyértelművé lett. A szellem emberei számára nyilvánvalóvá vált, hogy morális értelemben megbukott az élet a hagyományos polgári megfogalmazásában; azaz megbukott mint komfort, mint fogyasztás, mint élvezet, mint kompromisszum.

Miben ragadható meg a személyiségetika lényege?

A személyiségetika alapértéke az autenticitás. A jó-rossz (igaz-hamis) fogalmát, mint az értékorientáció elsődleges kategóriáját az autentikus-inautentikus fogalompár váltja föl. A kierkegaard-i – nietzschei bölcsélet egyértelműen világít rá, hogy a jó és rossz etikai kategóriák tartalma teljességgel relatív, kultúra- és korfüggő. Az autenticitás tartalma ugyanakkor arra utal, hogy az ember önmagát mint tisztességes embert választja, azaz a *tisztességes ember fogalma lesz az a morális abszolútum, ami a személyiségetikákban egy-egy pillanatra létrehozza morál és igazság intim kapcsolatát*. (Meg kell itt jegyezni, hogy egyetlen modern morálfilozófia létezik a személyiségetikán kívül, amelynek morális abszolútuma van, s ez Kant etikájának kategorikus imperatívusza.)

---

³ Heller Ágnes: Személyiségetika. 11.

A tisztességes ember, mint morális abszolútum fogalma azonban nem definiált. A fogalom csupán egy olyan belső tartalomra utal, amely nem egy univerzális felelősségvállalás – mint a kanti katagorikus imperatívusz –, hanem egy egzisztenciális választás következménye. Aki egzisztenciálisan választ, érzi, hogy van benne valami, ami megvalósításra vár. Az egzisztenciális választás természete olyan, hogy a személyiség nem tudhatja előre, a jó vagy a rossz közül választ-e, de abban biztos, hogy a döntés felelősségét halogatni tisztességtelen. Éppen ezért az egzisztenciális választás milyenségén, mineműségén, az elhatározás szenvedélyességén van a hangsúly, nem az eredményén.

Kierkegaard ezt így fejezik ki: „... a választásnál nem annyira az a fontos, hogy a helyeset válasszuk ki, hanem sokkal inkább az energia, az a komolyság és pátoz, amellyel választunk. A személyiség éppen ezekben a dolgokban nyilvánítja ki a maga belső végtelenségét, így szilárdul meg.”⁴

Kierkegaard nevéhez fűződik a személyiségetikának egy olyan variánsa, amelyben az egyén nem támaszkodhat sem filozófiára, sem vallásra, sem szabályra vagy normára, mert itt egyszerűen magának a választásnak van etikai tartalma. Kierkegaard számára Isten a vágyott támasz, de mint vallja, Isten nem objektum, amelynek visszaható ereje van, Isten szubjektum, s csak a bensőségesség szenvedélyének erejénél fogva lehet jelen a hitben.

Nietzsche esetében némiképp más a helyzet. Az általa képviselt úgynevezett tiszta személyiségetika nem a döntésre, a választásra helyezi a hangsúlyt, hanem a személyiség önkibontakoztatására.

„Mit jelent azzá lenni, amik vagyunk?” – írja az Ecce Homoban.⁵

Vagy a Zarathustrában: „Légy azzá aki vagy!”⁶

Mindkét mondatnak adható egy olyan értelem, amely szerint embernek születtünk ugyan, de ez csupán egy lehetőség. Emberré válni feladat és halálos kötelesség. Ugyanakkor elvileg lehetséges egy másik variáció is, egy olyan értelamadás, amely szerint, ha a legfontosabb feladat a bennem lakozó erők kibontakoztatása, akkor az éppenséggel lehet negatív is. Akkor egy Hitler vagy egy Sztálin éppen úgy megfelelhetne a nietzschei személyiségetika követelményeinek, mint aki a lelkiismeret és a tisztesség belső hangját követi. Éppen ezért fontos hangsúlyozni, hogy a személyiségetika elkötelezettjei számára a legfőbb érték az autenticitás és a tisztesség. Hérakleitosz híres mondata itt is érvényes: „Az éthosza kinek-kinek számára a daimon.” Azaz attól függ az ember karaktere, jelleme, éthosza, hogy miképpen birkózik meg, vagy megbirkózik-e egyáltalán a benne lakozó daimonokkal, más szóval a pozitív vagy a negatív belső erőkkel. Lelke rajta, ha nem az autenticitás jegyében cselekszik. Nietzsche

---

⁴ S. Kierkegaard válogatott írásai. Gondolat, Bp. 1982. 201.

⁵ F.Nietzsche: Ecce homo. Bp. Göncöl 5.

⁶ F.Nietzsche: Im igyen szóla Zarathustra. GrillK. Bp. 1908. 319.

jól tudta ezt, éppen ezért hangsúlyozta a tisztesség, az alázat, az áldozat és az igazlelkűség kitüntetett szerepét.

A Zarathusrában így ír erről:

„Magános, az önmagadhoz vehető utat járod! Önmagad mellett vezet utad és hét ördögöd mellett. (...) Kell, hogy magad égesd el magad tulajdon lángodban: hogyan akarsz újjászületni, ha nem levél előbb hamu.”⁷

3.

A személyiségetika paradigmikus eseteiként is felfogható kierkegaard-i és nietzschei bölcseletnek van hazai követője. A magyar Hamvas Béla etikai vonatkozásban Kierkegaard és Nietzsche nyomdokain halad. Ő is egy személyiségetika elkötelezettje, s sajátos módon ötvözi a két klasszikus tanításának lényeges vonásait.

Arra a kérdésre, hogy miképpen formálhatná személyiségét a tisztességes ember maximájának szigorú, ámde íratlan szabályai szerint, újra és újra keresi a választ. Meggyőződése szerint a lélek legmélyén elrejtve-elfeledve mindenkiben él a tisztességes ember képe, s ez megteremti a lehetőségét annak, hogy az autenticitásra való törekvés kiben-kiben felébreszthető legyen. Hamvas életművét felfoghatjuk a személyiségetika paradigmikus eseteként is.

Személyiségetikájának egyik központi fogalma a személyes életgyakorlatra vonatkoztatott realizálás-fogalom. A realizálás mint egzisztenciális létfeladat Hamvas szerint egyrészt reintegráció, azaz összerendeződés a szétszórtságból, másrészt renormalizálás, azaz az eredeti normális állapot helyreállítása, harmadrészt metanoia, azaz önreflexív visszafordulás önmagamra. Hamvas személyiségetikája abból a szempontból is érdekes, hogy írásain keresztül konkrét gyakorlati példa áll előttünk. Az önmagával szemben támasztott követelményt rendre megfogalmazza: hitelesnek, tisztességesnek, valódinak lenni. A kimondott szóval lépést tartani, s a beválthatatlan szavakat nem kimondani. Ez szinte teljesíthetetlenül szigorú követelmény.

Hamvas érezte ezt, s önmagát is kontrolálva, talán éppen ezért készített önmagával egy interjút. Ebben az öninterjúban – amelyet szándékosan az önleplezés és az önfeltárás eszközeként használt – szinte Nietzsche Ecce homo-jához hasonlatosan jár el. Önmagának teszi fel a kérdéseket, s ezt sokkal tisztessége-sebbnek találja, mintha más kérdezné: „Kérdéseim, amelyeket önmagamnak kívánok feltenni, realisabbak, mintha azokat újságíró tenné fel. Az interview igazság-műforma, de abban az alakban, ahogyan használatos, áldialógus, (...) ügyefogyott és indiszkrét. (...) komolysága csak annak van, amikor valaki érzékeny helyet érint, ahol az ember magát a legkevésbé sem biztosította.”⁸ A kérdés során Hamvas kinyilvánítja saját belső szabadságát, kellően magasztosan és

⁷ F.Nietzsche: Im ígyen szóla Zarathustra. 84.

⁸ Hamvas Béla: Interview. In.: Hamvas Béla Patmosz I. Életünk, Szombathely, 1992. 238–239.

szenvedélyesen teremti meg az önkikérdezés feltételeit. Kant ezt az ítélőerő-koncepció értelmében vett alázatnak nevezi, amely mozzanatnak csak akkor van értelme, ha az önkikérdezés processzusa a lelkiismeret belső ítéletére hallgat. A lelkiismeret itt affirmatív s egyben önkritikai jellegű, hiszen minden tanúsításmegerősítés, minden önigenlés kiegészül öniróniával, és azon a szent elhatározáson nyugszik, hogy a lelkiismeret fog mértéket szabni a mondandó igazságának.

Saját maga számára két alapvető kritériumot fogalmaz meg, s ez egyben személyiségtikájának két tartópillére is. Az egyik a *“transzparens egzisztencia”*, a másik az *“univerzális orientáció”* követelménye. A transzparens egzisztencia követelménye szerint az embernek szüntelenül törekednie kell a nyitottságra, a fedetlenségre. Ez az *“átvilágított életrend”* az ún. *“parabola lét.”* *„Életem legnagyobb erőfeszítése – írja –, hogy az örök ismétlés körét parabolává tudjam szétfeszíteni.”*⁹ A parabola-lét hasonlata igen találó Hamvas Bélánál. Ha megjelenítünk szemünk előtt egy elképzelt koordináta-rendszerben egy parabolát, látni fogjuk, hogy a parabola csúcsa a *“horizontális”* és a *“vertikális”* irány metszéspontjában van, két szára pedig mint két kitárt kar nyitott az univerzum felé. Ez a *„nyitottság”* azonban épp a legnagyobb kiszolgáltatottság és sebezhetőség állapota is.

Az *„univerzális orientáció”* az egyetemes tájékozódás állandó igényét jelenti, tekintet nélkül autoritásra és uralkodó intellektuális tendenciákra. A tájékozódás igénye szüntelen keresés, Hamvasnál a hagyomány tanulmányozása egyetlen cél érdekében történik, hogy mindezt alkalmazni lehessen az egyéni életvezetésben. A két kritérium – a *„nyitott létezés”* és az állandó tájékozódás – Hamvasnál összekapcsolódik, és együttesen feltétele az autentikus egzisztencia realizálási kísérletének. Ennek alapján fogalmazza meg szinte mottó-szerűen: *„Mit ér a műveltség, ha korrupt életrend tartozik hozzá?”*

A realizálás Hamvasnál egy olyan éber egyéni életgyakorlatot jelent, amely nincs tekintettel sem erkölcsi normákra, sem konvenciókra, sem tekintélyre. Az egyedüli kapaszkodó csupán a reveláció értékűnek tekintett művek sora, s az autenticitást alapul vevő egyes szent könyvek egybecsengő tartalma. Hamvas személyes etikája ezért eredményezi a *„kivétel a többi”* életérzését. Ezt Hamvas arlequini attitűdnek nevezi, hiszen aki az uralkodó tendenciákra *“merőlegesen áll”*, az a többi szemében örült vagy bohóc.

A realizálás fogalma ezért, mint egy személyiségtika kulcsfogalma, a különös kategóriája alá rendelt egyéni választás eredménye. Hamvas-arlequin Kierkegaard-hoz és Nietzsche-hoz hasonlóan saját lelkiismeretét követi, normák, erkölcsök felett álló ember, ugyanakkor senki mást nem rendel saját erkölce alá. Elődeihez hasonlóan mégis moralistának nevezhető, hiszen a *„morálért”, a „morál ellenében”* emel szót.

---

⁹ Hamvas Béla: *Silentium*. Titkos jegyzőkönyv. Unicornis. Vigilia Bp. 1987. 194.

4.

A személyiségetika fenti elkötelezettjei még abban is hasonlóak, hogy megvetik az inautentikus tömeg-létet, viszolyognak a filozófiai és teológiai rendszerektől, a metafizikai spekulációtól, a hazugságtól, a képmutatástól, az indiszkréciótól, megvetik a korrupciót, az álszent polgári szokásokat. „*Kellemetlen alakok*”, akiket mind a mai napig egymásnak ellentmondó módon értékelnek, s akik épp azért ragadnak magukkal, hogy etikájuk utánoszthatatlan. Heller Ágnes ezt csábításnak hívja: „*A csábítás a nagyszabású egyéniség karizmájában rejlik, ami az utánoszthatatlanság utánzására hív fel*” – írja.¹⁰

Hamvas Béla mint egy egyszemélyes etika elkötelezettje műve beteljesítésén fáradozik. Az *Életmű* című írásában a következőket találjuk: „Az embernek önmagából művet kell alkotnia, hogy az örökben abban éljen. De a műnek nyitva kell állnia, hogy aki be akar lépni, befogadja. A művet meg kell különböztetni a mutatványtól. Az életet élvezni, ugyanakkor a művet felépíteni, ilyen nincs.”¹¹

Az eddigiek alapján egy lényeges kérdés rajzolódik ki: *Lehet-e a művet élni?*, vagy másképpen: Lehetséges-e realizálni a normális, az ép, a tisztességes ember képét? Hamvas erről számos írásában szól. Az *Egy költő apológiája* című esszéjében éppen arról ír, hogy az ember léte lehetőség szerinti lét. Szinte megismétli Kierkegaard-ot! A lehetőség több, mint a valóság, magasabb rendű, felette áll. Amikor az ember „önmagát nem saját valóságába helyezi, hanem – e valóságtól bizonyos távlatban áll – saját létének valósága helyett csak létének lehetőségét tartja fenn”-írja Hamvas.¹² A lehetőség szerinti lét sokkal nehezebb, mint a valóság szerinti. Erre már Kierkegaard is rávilágított. Az ilyen ember úgy él, mintha minden pillanatban az ő vállát nyomná az egész emberiség minden bűne, mintha mindenkiért felelős lenne. Ezért mondja azt Hamvas, hogy „realizálni annyit tesz, mint a szétterített létet, az időt, a lehetőséget, az egzisztenciát a tömör egyetlenségbe, a létezőbe, a valóságba, az esszenciába visszaemelni”.¹³

S itt adódik a személyiségetika nehézsége is. Olyan módszerre lenne szükség, amelyben az autenticitás jegyében a szó, a gondolat és a tett fedésben vannak. A kimondott szóval lépést kellene tartani, s a tetteket a gondolatban kellene vállalni. A nehézség abból is adódik, hogy cselekedeteinkben, gondolataink megvalósításában nem vagyunk egyedül. A „programból” nem hagyható ki a másik ember, valamint a realizálás közege, terepe, a történelmi-társadalmi háttér.

---

¹⁰ Heller Ágnes: Nietzsche és a Parsifal. Századvég Bp. 1994. 11.

¹¹ Hamvas Béla: Patmosz II. Életünk. Szombathely, 1992. 174

¹² Hamvas Béla 33 esszéje. Bölcsész index. Bp. 1987. 243.

¹³ Im.

5.

Összegezve elmondható, hogy a személyiségetika elkötelezettjeinek nincs szüksége a normák és a szabályok mankójára. Az erkölcsi univerzálék – Nietzschevel szólva – csak a „minden érték átértékelése” fényében értelmezhetők számukra, kötelező érvényük irreleváns. Nem pusztán a jó és a rossz értékorientációja, hanem elsősorban az autentikus – inautentikus fogalompár vonatkozásában keresik az igazodási pontokat. Az autenticitás tartalma a tisztességes ember fogalmát tételezi, s a tisztességes ember – mint morális abszolútum – természeténél fogva képes arra, hogy létrehozza morál és igazság kapcsolatát.

Ez a pillanatban realizált kapcsolat, a morál és az igazság találkozása teremti meg a lehetőségét az autenticitásnak. A tisztességes ember fogalma nem egy univerzális felelősségvállalásra utal – mint a kanti kategorikus imperatívusz -, hanem egzisztenciális választás következménye.

Az egzisztenciális választással önmagunkat választjuk, önmagunkat mint tisztességes embereket, de önmagunk választása egyúttal emberi kötelek és együttműködési formák választása is. Nincs értelme ugyanis tisztességről beszélni, ha nincs ott a másik.

A személyiségetika elkötelezettjei – miközben érzékenyen reagálnak a világra és mások gondolkodásmódjára – paradox módon mégis önmagukban keresik az erkölcsi támpontot, az igazságosság erényét elsősorban önmagukon kívánják gyakorolni. Úgy gondolják, hogy a normák és szabályok mulandó világában a tisztességes ember maximáját követve egy magasabb minőséget képviselnek, s ha az autenticitás szellemében cselekszenek, akkor „automatikusan” eleget tesznek az igazságosság kritériumának. A személyiségetika elkötelezettjeit a tisztességes ember moráljának „igazlelkűségéből” fakadó „ön-felülmúlás” jellemzi.

Már az eddigiekből is látszik, hogy a személyiségetika szorosan kapcsolódik ugyan a morálfilozófiához – s a morálfilozófia mint egy wittgensteini létra előfeltételül szolgál a személyiségetikának – de az alapvető kérdésben eltér tőle. A morálfilozófiák mindegyike arra a kérdésre keresi a választ, hogy „mit kell tenniük az embereknek az életben”? Erre a kérdésre a morálfilozófiák a jó és a rossz értékorientációjának megkülönböztetésével, általánosan érvényes normatív választ adnak. A személyiségetika alapvető kérdése némiképp más, individuális és személyes: „Mit kell tennem nekem az életben?” A személyiségetika elkötelezettjének a választ egyedül kell megtalálnia támasz, mankó és segítség nélkül. S ha érvényesnek tekintjük mindazt, amit fentebb a „ kozmikus esetlegesség élményéről” mondtunk, akkor az erkölcsiség jegyében élni vágyó modern ember számára nem is marad más, mint a személyiségetika a maga összes ellentmondásával és nehézségével.

6.

Arra a kérdésre, hogy a 21. században érdemes-e etikát tanítani a személyiségetika bemutatása nélkül, a válaszom egyértelmű: nem. Az erkölcs elmélete hiányos a személyiségetika nélkül. Szövegelemzéssel, a tisztességes ember maximájának követelményére adott különböző válaszokkal, azaz a paradigmaticus esetek bemutatásával lehet és kell illusztrálni a személyiségetikát. Kierkegaard, Nietzsche, Hamvas írásai alkalmasak arra, hogy ők és a személyiségetika más elkötelezettjei a példa erejével tudjanak hatni. Az etikatanításban véleményem szerint ekkor járunk el tisztességesen.